

บทที่ ๔

วิเคราะห์บทบาทของพระอรหันต์ในการประกาศพระศาสนา

๔.๑ วิเคราะห์บทบาทของอรหันต์ในการประกาศพระศาสนา

๔.๑.๑ พระมหากัสสปเถระ

ในประเด็นนี้จะเป็นการวิเคราะห์ ถึงบทบาทของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

การประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายที่พระมหากัสสปะได้นำมาเป็นแนวทางในการเผยแผ่ทั้ง ๔ ลักษณะตามที่กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

แบบสนทนาเป็นแบบที่พระสาวกทั้งหลายนำมาใช้ แม้พระมหากัสสปะเองก็ใช้แบบสนทนา ส่วนมากใช้กับผู้ที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน เพื่อให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา

แบบบรรยายเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายใช้บรรยายแก่พุทธบริษัททั่วไป วิธีการนี้ส่วนมากจะใช้กับผู้ที่มีพื้นฐานความเข้าใจเพิ่มเติมหรือนำมาปฏิบัติให้ถูกต้อง ให้เกิดความสงบทางจิตใจ พระมหากัสสปะใช้วิธีการนี้บรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้คุณแห่งการสมาทานธุดงค์ และการบัญญัติการฉัน เป็นต้น

แบบตอบปัญหา การถามปัญหานั้น เกิดจากความสงสัยข้องใจในหัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่ฟังแล้วไม่เข้าใจจึงมีการถามปัญหาธรรม นอกจากนี้ยังมีการถามปัญหาธรรมเพื่อลองภูมิปัญญาธรรมก็มี การถามแบบลองภูมิปัญญานั้นส่วนมากเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็ถามเพื่อให้ตนเองมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อไปเปรียบเทียบกับศาสนาของตน บ้างก็ถามเพื่อข่มให้จนปัญญา เพื่อให้ผู้เกิดความอับอายในการตอบปัญหานั้น ๆ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและการตอบปัญหาให้เหมาะสม ในสังคีตสูตร

๑. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว) เช่นถามว่า จักขุเป็นอนิจจัง หรือ ฟังตอบว่า ใช่

๒. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) เช่นเมื่อเขาว่า โสตะ ก็เหมือนจักขุหรือ ฟังย้อนถามว่าที่ถามนั้นหมายถึงใคร ถ้าเขาในแง่ของเครื่องมองเห็น ฟังตอบว่าไม่เหมือน ถ้าเขาถามในแง่อนิจจังก็ฟังตอบว่าเหมือนกัน

๓. วิภาษพยากรณ์ปัญหา(ปัญหาที่ควรแยกตอบ) เช่นถ้าเขาถามว่าสิ่งที่เป็นอนิจจังได้แก่ จักขุใช้ไหม พึงแยกตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ ก็เป็นอนิจจังต้องแยกตอบว่าชนิดใดดีเตียน ชนิดใดไม่ดีเตียน^๑

๔. รูปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ) ได้แก่ปัญหาที่นอกเรื่องนอกประเด็น ไร้ประโยชน์ อันเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อเปลืองเวลาพึงระงับเสีย แล้วชักนำผู้ถามให้กลับเข้าหาประเด็นที่ประสงค์ต่อไป เช่น เมื่อถูกถามว่า ชีวะอันใดสรีระก็อันนั้นหรือ ปัญหาเช่นนี้เป็นปัญหาที่เกินความจริง ถึงอธิบายอย่างผู้ฟังก็ไม่อาจเข้าใจได้ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่จะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ทั้งไม่เกิดประโยชน์แก่เขาด้วย^๒

แบบยึดพระวินัยเป็นหลัก เมื่อเกิดกรณีภิกษุทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง พระสาวกและประชาชนเกิดการเล่าลือโจษขาน ตีเตียน มีผู้มาราบมูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็เรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิดเมื่อเจ้าตัวยอมรับ พระองค์ก็ทรงดำหนิชี้แจงผลเสียที่จะเกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาถึงโทษแห่งการประพฤติไม่ดี และกล่าวคุณของความประพฤติชอบ แล้วทรงแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่เรื่องนั้น จากนั้นทรงให้สงฆ์รับทราบแล้วบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแบบอย่างต่อไป สำหรับพระมหากัสสปเถระ ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะนี้เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจิวร ไม่ได้จิวรก็ไม่กระวนกระวาย และได้จิวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลงไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ กัสสปะนี้เป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวาย และได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ กัสสปะนี้เป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวาย และได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ กัสสปะนี้เป็นผู้สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควร เพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

^๑ พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตฺโต), เทคนิคในการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินตติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

ก็ไม่กระวนกระวาย และได้ศิลาบัจจยเภสัชบริการแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลงไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ ฝึกหัดทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้สันโดษด้วยจิรวรตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจิรวรตามมีตาม^๓

อีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการบัญญัติพระธรรมวินัยเพื่อให้เป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติให้เหมาะสมแก่สมณภาวะก็คือการเสนอให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่โดยนำเอาคำกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยของสุภทัตฺถุฑฒบรพชิต ในขณะที่เดินทางพร้อมบริวารจากปาวามาสู่มกุฏพันธเจดีย์ เพื่อกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเหตุยกขึ้นเพื่อทำสังคายนา และเพื่อมิให้เกิดความแตกแยกของพระสงฆ์สาวก ความว่าธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคประกาศไว้ดีแล้ว พวกเราพึงทำสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมวินัยนั้น การที่พรหมจรรย์จะตั้งอยู่ได้นาน พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชนเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๔

จะเห็นได้ว่า การทำสังคายนาที่พระมหากัสสปะเป็นประธาน ได้ดำเนินการปุจฉาและวิสัชนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่จนสำเร็จ โดยการทำสังคายนาครั้งนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติไว้ คณะสงฆ์ก็ได้บัญญัติเพิ่มเติม และสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ก็มิได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด ถือเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของคณะสงฆ์ในการทำสังคายนาครั้งนี้สำเร็จลงด้วยดีซึ่งเป็นแบบแผนของการปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการประกาศพระศาสนาที่ได้ผลเป็นรูปธรรมมากที่สุด

ผลของการประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอรหันต์ในครั้งพุทธกาลและหลังพุทธกาลถือได้ว่าเป็นผลสำเร็จอย่างน่าพอใจมาก การประกาศและการเผยแผ่นั้นมีทั้งการบรรยาย การถามตอบปัญหาธรรมะ และการปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างของภิกษุในรุ่นหลังๆ สำหรับพระมหากัสสปเถระ ท่านใช้วิธีการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสมณะวิสัยอย่างดียิ่ง คือท่านธุดงค์ ๑๓ ข้อ เป็นแบบอย่างจนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศในทางอยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ซึ่งการปฏิบัติของท่านจึงมีบริวารเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นสำเร็จของการประกาศพระศาสนาของท่าน โดยเฉพาะการทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่ท่านเป็นประธาน ถือได้ว่าเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนเป็นอันมาก โดยเฉพาะแก่พระศาสนาอย่างยิ่ง

^๓ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

๔.๑.๒ พระสารีบุตรเถระ

ในประเด็นนี้จะเป็นการวิเคราะห์ ถึงบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๑. บทบาทโดยตรง

บทบาทที่ท่านประกาศพระศาสนาโดยการให้คำแนะนำ ปรีกษา สนทนา ตอบปัญหาธรรม และการแสดงธรรม โดยอย่างยิ่งท่านเองได้รับฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ประกอบกับปัญญาที่เฉลียวฉลาดของท่านแล้วนำไปถ่ายทอดแก่พุทธบริษัท และบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่างๆ เช่น

๑) วิธีอธิบาย เป็นการแสดงธรรมแบบ ในที่ประชุมใหญ่ ๆ และมีผู้ฟังเป็นจำนวนมาก และผู้ฟังส่วนมากจะเป็นผู้มีพื้นฐานดีมีความรู้ความเข้าใจดี และศรัทธาเลื่อมใสใคร่ที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เช่นในขณะที่ท่านพักอยู่ในพระเชตวันมหาวิหารได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุมกัน แล้วแสดงธรรมให้ฟังว่า ผู้รู้ชัดอกุศล และรากเหง้าอกุศล รู้ชัดแนวในธรรม อกุศลได้แก่การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดส่อเสียด พูดหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ออยากได้ของผู้อื่น ปองร้าย เห็นผิด รากเหง้าของอกุศล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ อกุศลได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด ฯลฯ รากเหง้าของอกุศลได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ผู้ที่รู้ชัดแล้วนำไปปฏิบัติจึงจะชื่อว่า เป็นสัมมาทิฐิ^๕

๒) วิธีอธิบายขยายข้อความธรรม เป็นวิธีที่ยกหัวข้อพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้สั้นๆ เป็นหลักขึ้นมาอธิบายขยายความแห่งธรรมนั้น ๆ ให้เป็นที่กระจ่าง ชัด เช่นขยายข้อความธรรม หลังจากการแสดงทศตรสูตร ว่า ธรรมที่มีอุปการะมาก ที่ภิกษุอบรมมาก ควรกำหนดรู้ ควรละ ควรรู้แจ้งตลอด ควรรู้ยิ่ง ควรทำแจ้ง ซึ่งพระสารีบุตรอธิบายว่า ธรรมที่มีอุปการะมากคือความไม่ประมาท ในกุศลธรรมทั้งหลาย ธรรมที่ควรอบรม คือกายคตาสติอันประกอบด้วยความยินดี ธรรมที่ควรกำหนดรู้คือผัสสะที่ยังมีอาสวะ มีอุปาทาน ธรรมที่ควรละ คืออสมิมานะ ธรรมที่ควรรู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก คือ จิตที่เป็นสมาธิเป็นลำดับที่ติดต่อกันไปหาธรรมอื่นที่จะสกัดกั้นมิได้ ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง คือสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงดำรงชีพอยู่ได้ด้วยอาหาร ธรรมที่ควรทำให้แจ้งคือการเจริญวิมุตติอันไม่เสื่อม^๖

๓) วิธีเปรียบเทียบ เป็นวิธีอธิบายจากรูปธรรมไปหานามธรรม และยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นวิธีที่ได้ผลมาก ดังที่ท่านได้เปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายเห็นโทษของการทสุศีล และคุณแห่งการมีศีลว่า ภิกษุที่ทสุศีลสัมมาสมาธิของภิกษุนั้นย่อมไม่มี เมื่อสัมมาสมาธิไม่มี ยถาภูตญาณทัสนะของภิกษุนั้นย่อมถูกขจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติ ต้นไม้นั้นย่อมไม่สมบูรณ์ ส่วนภิกษุผู้มีศีลสมบูรณ์ สัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสนะ นิพพิทาวีระ วิมุตติญาณทัสนะของภิกษุนั้นผู้มีศีลสมบูรณ์ ย่อมถึง

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒-๘๔.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗.

พร้อมด้วยธรรมที่เป็นอุปนิสัย เหมือนกับต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ ย่อมเจริญงอกงามเต็มที่ ให้ความร่มเย็นเต็มที่^๗

๔) วิธีการตอบคำถาม มักจะตอบคำถามด้วยวิธีการต่างๆ เช่น

(๑) ด้วยวิธีวิเคราะห์ เป็นการตอบอย่างพินิจพิเคราะห์ และเจาะลึกลงไปถึงแก่นคำถามของผู้ถามไปโดยลำดับ เช่นคำถามของนางสุจิมุขี ถึงเรื่องการฉันทาอาหารของภิกษุบริษัท โดยเฉพาะของท่านเองเมื่อถูกถามว่า กัมหนำฉัน แต่ท่านตอบว่า ไม่ได้ทำอย่างนั้น ที่กัมหนำฉันเป็นวิธีการของผู้ที่ดูพื้นที่เพื่อจะได้ลาภมา ผู้ที่แหงนหน้าฉันเป็นวิธีการของผู้ที่ดูดวงดาว เพื่อให้ได้ลาภมา ผู้ที่มองทิศน้อยฉัน คือผู้ที่ดูดวงคืออวัยวะเพื่อให้ได้ลาภมา ผู้ที่มองทิศใหญ่ฉัน คือผู้ที่ประกอบการรับข่าวสาส์นเพื่อให้ได้ลาภแล้วฉัน แต่ท่านแสวงหาโดยชอบแล้วฉัน นางสุจิมุขี พอใจในคำตอบของท่านและเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาต่อมา^๘

(๒) ด้วยการย้อนถามกลับ เป็นวิธีที่คิดหาคำตอบที่ถูกต้อง เช่น ตอบปัญหาของพราหมณ์ณัณฺฑชานี พระสารีบุตรเถระถามว่า ท่านดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาทหรือ ซึ่งพราหมณ์ณัณฺฑชานีก็ตอบว่า อยู่ด้วยความไม่ประมาท เพราะตนมีภาระที่ต้องเลี้ยงดู มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาสและกรรมกรอยู่ พระสารีบุตรจึงถามต่อไปว่า การอยู่อย่างนั้นถ้าหากประพฤติดิ ประพฤติไม่เป็นธรรม เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงดูมารดาบิดา เป็นต้น นายนิรยาบาลจะให้แก้ตัวได้หรือ พราหมณ์ณัณฺฑชานีจึงตอบว่า ไม่สามารถแก้ตัวได้ แล้วท่านจึงถามต่อไปว่า ผู้ประพฤดิไม่เป็นธรรม ประพฤติดิ กับผู้ประพฤดิไม่ผิดเพราะเหตุแห่งมารดาใครประเสริฐกว่ากัน พราหมณ์ณัณฺฑชานีก็ตอบว่า ผู้ประพฤดิเป็นธรรม ประพฤติไม่ผิด ประเสริฐกว่า พระสารีบุตรเถระจึงสรุปให้พราหมณ์ฟังว่า การงานที่จะต้องทำเพื่อประโยชน์แก่มารดา บิดา โดยไม่ต้องทำบาปและได้บำเพ็ญปฏิบัติเป็นบุญยังมีอีก แล้วจึงแสดงปฏิบัติเพื่อให้เกิดในพรหมโลก ไม่เหมือนกับการกระทำของพราหมณ์ที่ทำอยู่ในขณะนั้น ท่านได้นำหลักธรรมแสดงให้ฟัง จนพราหมณ์ณัณฺฑชานีเกิดความเลื่อมใสและตั้งอยู่ในความไม่ประมาท^๙

(๓) ด้วยการปฏิเสธ คือไม่ตอบเรื่องที่ถูกลถาม แต่จะนำผู้ถามเข้าสู่เรื่องที่เห็นว่าเป็นประโยชน์มากกว่า ดังที่ท่านถูกลถามเรื่องสัตว์ที่ตายไปแล้ว จะเกิดอีกหรือไม่ ซึ่งพระมหาโกฏิฐิตะถามการนำไปสู่ปัญหาก็คือ พระสารีบุตรเถระ ตอบว่า ปัญหานี้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ไว้ แต่พระมหาโกฏิฐิตะยังถามซ้ำแล้วซ้ำอีก พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวถึงสิ่งที่ปจจัยให้เกิดอีกหรือไม่เกิด

^๗ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๘/๒๘๒.

^๘ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๗-๓๔๘.

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๖-๔๔๗/๕๕๙/๕๖๐.

อีกว่าหมายถึงชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นปัจจัย ดังนี้ แล้ว ท่านก็อธิบาย เหตุผลดังกล่าวให้พระมหาโกฏิตะฟังจนเข้าใจเป็นอย่างดี แม้ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์ก็ตาม^{๑๐}

จะเห็นว่าบทบาทการประกาศ พระศาสนาส่วนนี้ของพระสารีบุตรเถระ ทำให้พุทธบริษัท และบุคคลทั่วไปเกิดความศรัทธาเลื่อมใสหันมานับถือพระรัตนตรัยกันอย่างแพร่หลาย แม้จะมีบางส่วนที่ไม่ได้หันมานับถือพระรัตนตรัย เพราะยังยึดติดอยู่กับลัทธิเดิม ถึงกระนั้น บุคคลเหล่านั้นก็ ยังมีความเคารพนับถือในตัวท่านเป็นพิเศษก็มี ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่ม ความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในขณะนั้น

๒. บทบาทโดยอ้อม

บทบาทนี้ คือการที่ท่านได้ทูลถามถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาถึงเรื่องที่เป็นสาเหตุ ให้บุคคลเป็นมหายุชช เรื่องเกี่ยวกับการแตกแยกของลัทธิ เรื่องการประพฤติไม่เหมาะสมของภิกษุ แล้วทูลขอให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย เรื่องการประพฤติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยอย่าง เคร่งครัด และเรื่องเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกาผู้ถวายการอุปถัมภ์ที่พึงประพฤติให้ถูกต้อง เหมาะสมกับ อาชีพการงาน ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้ พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผยเรื่องบางเรื่องที่พระองค์ยังไม่ได้นำมาแสดงแก่พุทธบริษัท แม้กระทั่งการที่ นิครนถ์แตกแยกทางความคิดเพราะการตายไปของผู้เป็นหัวหน้า พระสารีบุตรเห็นความแตกแยกแล้ว จึงได้ทูลถามเสนอให้พระพุทธเจ้าทำสังคายนาพระธรรมวินัย ที่สำคัญยิ่งคือท่านได้จัดหมวดหมู่ธรรม ออกเป็นหมวดหมู่ ซึ่งถือเป็นพุทธธรรมเล่มแรกในพระพุทธศาสนา สามารถนำมาเป็นต้นแบบในการ ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกหลังจากพุทธปรินิพพาน

จะเห็นได้ว่าพระสารีบุตรเถระมีบทบาทสำคัญยิ่งในการประกาศพระศาสนาให้แพร่หลาย จนได้ยกย่องว่าเป็นอัครสาวกฝ่ายขวาเลิศด้วยปัญญา เป็นพระธรรมเสนาบดี ในการประกาศพระ ศาสนานั้นท่านยังมีผลงานที่เป็นคติธรรมที่เป็นแนวคิดจำนวนมาก เป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม ฉลาดใน สภาพที่เป็นธรรมและมีใช้ธรรม ซึ่งเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนามาจนปัจจุบัน

๔.๑.๓ พระมหาโมคคัลลานะเถระ

ในประเด็นนี้จะเป็นการวิเคราะห์ ถึงบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะเถระ ในการ ประกาศพระพุทธศาสนา มี ๒ ลักษณะ คือ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังต่อไปนี้

๑. บทบาทโดยตรง

จะเห็นได้พระมหาโมคคัลลานะเถระประกาศพระศาสนาในลักษณะสนองพระบัญชาของ พระพุทธเจ้า เป็นที่ปรึกษาให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป เป็นผู้โอวาทแก่ภิกษุณี

^{๑๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๒/๔๗๘.

เป็นผู้ให้ความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อแก่เพื่อนพรหมจารี เป็นผู้ประสานความสามัคคีแก่หมู่ภิกษุ เป็นผู้ตอบคำถามแก่เจ้าลัทธิเทวดาและสัตว์ผู้เกิดในยมโลก เป็นผู้แสดงฤทธิ์เพื่อปราบพยุศแก่ภิกษุผู้คึกคะนอง เศรษฐีผู้เป็นมิถิลาภิกษุ สัตว์ผู้มีฤทธิ์มากและดุร้าย และทำวสัฏฐ์ผู้มัวประมาท เป็นคู่สนทนากับภิกษุหมู่เทพบุตรเทพธิดาบนเทวโลกและสัตว์ผู้เกิดในยมโลก จนเป็นที่ศรัทธาและเลื่อมใสยอมรับนับถือพระรัตนตรัยของหมู่ชนอย่างแพร่หลาย และเป็นผู้แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทโดยรับฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วนำมาถ่ายทอดหรือประกาศเผยแผ่แก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น

๑) วิธีแบบบรรยาย วิธีนี้เป็นการแสดงธรรมแบบกว้าง ๆ ในที่ประชุมใหญ่ โดยส่วนมากผู้เข้าประชุมฟังธรรมนั้น จะเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมเป็นอย่างดีและมีศรัทธาความเลื่อมใส ใครที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เช่น คราวหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะ ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วแสดงธรรมให้ฟังว่า ถ้าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พยากรณ์พระอรหัตตผล พระตถาคตผู้ฉลาดในจิตของผู้อื่นย่อมสอบถามภิกษุ ภิกษุนั้นก็ถึงความเป็นคนเปล่าไม่มีคุณ ไม่เจริญ พระตถาคตผู้ฉลาดในจิตของผู้อื่นย่อมใส่ใจถึงภิกษุนั้นว่า ทำไม ท่านรูปนี้จึงพยากรณ์พระอรหัตตผล พระตถาคตผู้ฉลาดในจิตของผู้อื่นย่อมใส่ใจถึงภิกษุนั้นว่าท่านรูปนี้เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ มีความลบหลู่ ขอบดีเสมอ มีความปรารถนา มีความตระหนี่ มีความโอ้อวด มีมายา มีความปรารถนาเลวทราม หลงลืมสติ ธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัย ถ้าภิกษุยังไม่ละธรรมเหล่านี้ ก็จักไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัย แต่ถ้าภิกษุละธรรมเหล่านี้ ก็จักมีความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัย^{๑๑}

๒) วิธีอธิบายแบบขยายความ วิธีนี้เป็นหัวข้อแห่งพุทธธรรมที่ตั้งไว้แบบสั้นๆ เป็นหลักการขึ้นมาแล้วอธิบายขยายความนั้นๆ เช่นในสมัยหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ เกสกะวัน ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว แสดงอนุमानว่าด้วยธรรมที่ทำให้คนเป็นผู้ว่ายาก ๑๖ ข้อ มีความปรารถนาเลวเป็นต้น^{๑๒} และธรรมที่อันทำให้คนเป็นผู้ว่าง่าย ๑๖ ข้อ มีความไม่ปรารถนาเลว เป็นต้น^{๑๓} แล้วได้อธิบายความถึงการแนะนำตักเตือนตนเองให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงพิจารณาตนอย่างนี้ว่า ผู้ใดแลมีความปรารถนาลามก ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงมีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป เราก็คงไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่านั้น' ภิกษุเมื่อรู้อย่างนี้ควรคิดว่า 'เราจักไม่เป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ไม่ตกอยู่ในอำนาจ

^{๑๑} อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๔.

^{๑๒} ดุราลัยละเอียตใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖-๑๘๘.

^{๑๓} ดุราลัยละเอียตใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๘๘-๑๙๐.

แห่งความปรารถนาที่เป็นบาป ดังนี้ เป็นต้น^{๑๔} แล้วได้อธิบายขยายความถึงการพิจารณาตรวจสอบตนเองว่า ให้แก่ภิกษุทั้งหลายฟังความว่า ถ้าเห็นว่าตนเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลธรรมก็ควรเพียรพยายามเพื่อละเสีย ถ้าพิจารณาเห็นชัดว่า ตนละบาปอกุศลเหล่านั้นได้หมดแล้ว ก็ควรจะอยู่ด้วยปิติและปราโมทย์หมั่นศึกษาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน

๓) วิธีการเปรียบเทียบ วิธีการนี้ที่อธิบายจากรูปธรรมไปหานามธรรม และยอมรับทั่วไปว่าเป็นวิธีที่ได้ผลมากที่สุดวิธีหนึ่ง ดังที่พระมหาโมคคัลลานะเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟังโดยความตอนหนึ่งว่า ภิกษุเป็นผู้ชุ่มแล้วในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ ธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้แจ้งด้วยตา หู ทานผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปกตติอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาทางตา หู ลิ้น กาย ใจ มารก็ได้ช่องได้เหตุ ถ้าแม้มารเข้าหาภิกษุนั้นทาง หู ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่องได้เหตุ เปรียบเทียบเรือนที่ทำด้วยไม้ไผ่ หรือ เรือนทำด้วยหญ้าแห้งกรอบ ฝนย่อมรั่วรดได้ ถ้าแม้บุรุษใช้คบหญ้าที่จุดไฟแล้ว เข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน แม้ทางทิศไหน ๆ ไฟก็ได้ช่องได้เหตุ ฉนใด ภิกษุผู้มีปกตติอยู่อย่างนั้นเหมือนกัน รูปเสียงกลิ่นรสโสภณวัตถุ และธรรมารมณ์ ครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำรูป เสียงกลิ่น รสโสภณวัตถุ และธรรมารมณ์ไม่ได้ ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้ถูกรูป เสียงกลิ่น รสโสภณวัตถุ และธรรมารมณ์ครอบงำ หรือดังที่พระมหาโมคคัลลานะเคยเปรียบเทียบร่างกายให้หญิงแพศยาฟังว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือนถุงที่บรรจุคูณเดิม มีหนังหุ้มห่อปกปิดไว้ เหมือนนางปีศาจ มีฝีที่อก มีช่อง ๙ ช่อง เป็นที่ไหลออกของสิ่งที่ไม่สะอาดอยู่เป็นนิตย์ เรือนร่างของเรามีช่อง ๙ ช่อง ส่งกลิ่นเหม็น ท่านผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารควรเว้นเรือนร่างเช่นนั้น เหมือนหนุ่มผู้รักความสะอาด เห็นหลุมคูณในฤดูฝนแล้ว ก็หลีกเลียงไปจนห่างไกล^{๑๕}

๔) วิธีตอบคำถาม

พระมหาโมคคัลลานะมักจะตอบคำถามด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ

ด้วยวิธีการตอบต่าง ๆ วิธีนี้ ที่ตอบคำถามแบบตรงอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งมีคำตอบเป็นนัยเดียว ดังที่พระมหาโมคคัลลานะเคยตอบคำถามขอพรหมบริษัทหนึ่งที่ถามว่า พระสาวกรูปอื่นๆ ของพระพุทธเจ้า ที่มีฤทธิ์มากมีอนุภาพมาก เหมือนอย่างท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระมหากัปปินะ ท่านพระอนูรุทธะมีอยู่หรือไม่ โดยเหตุผลว่า พระสาวกรูปอื่น ๆ ของพระพุทธเจ้า ผู้มีวิชาสาม สำเร็จฤทธิ์ รู้จักจิตใจของผู้อื่น สิ้นอาสวะกิเลส เป็นพระอรหันต์มีอยู่มาก หรือดังพระมหาโมคคัลลานะเคยตอบคำถามของพระสารีบุตรที่ถามว่า จิตของท่านหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือนั่นอุปาทาน เพราะอาศัยปฏิบัติภาวนาข้อไหน บรรดาปฏิบัติภาวนา ๔ ข้อ คือ ปฏิบัติลำบาก

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๑๘๓/๑๙๐.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๖/๓๒๗.

ทั้งรู้ช้า ปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว ปฏิบัติสบายแต่รู้ช้า และปฏิบัติสบายทั้งรู้เร็ว โดยตอบว่า จิตของผมหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือนั่นอุปาทาน เพราะอาศัยปฏิบัติพาข้อที่ปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว

ด้วยวิธีแยกแยะ

วิธีนี้เป็นวิธีตอบอย่างพิณจิเคราะห์ถึงแก่นของคำถามของผู้ถามไปโดยลำดับ เช่น ดังที่พระมหาโมคคัลลานะได้ตอบพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรื่องจะแสดงปฏิหาริย์อย่างไร ไปตามลำดับว่า “ ข้าพระองค์ จะวางภูเขาสิเนรุไว้ที่ระหว่างพื้นแล้วเคี้ยวกินภูเขาสิเนรุ นั้น ดุจเมล็ดผักกาด ” ว่า “ข้าพระองค์จักม้วนแผ่นดินใหญ่นี้ดุจม้วนเสื่อลำแพน แล้วใส่ในระหว่างนิ้วมือ ” ว่า “ข้าพระองค์จะหมุนแผ่นดินใหญ่ให้เป็นเหมือนหมุนแป้นภาชนะดินของช่างหม้อแล้วให้มหาชนเคี้ยวกินโอชาของแผ่นดิน ” ว่า “ข้าพระองค์จักทำแผ่นดินไว้ในมือซ้าย และวางสัตว์ทั้งหลายไว้ในทวีปอื่น ๆ ด้วยมือขวา ” ว่า “ข้าพระองค์จักทำภูเขาสิเนรุให้เป็นด้ามร่ม ยกแผ่นดินใหญ่ขึ้นวางบนภูเขาสิเนรุ นั้น เอามืออีกข้างหนึ่งถือไว้ คล้ายภิกษุถือร่ม แล้วเดินจงกรมไปในอากาศพระพุทธเจ้าข้า ”

ด้วยการปฏิเสธไม่ตอบ

วิธีการ เป็นวิธีที่พระมหาโมคคัลลานะนำผู้ถามเรื่องที่ตอบแล้วไม่เกิดประโยชน์เข้าสู่เรื่องที่เห็นว่า จะเป็นประโยชน์มากกว่า ดังที่พระมหาโมคคัลลานะได้เคยตอบ เคยตอบคำถามของปริพาชก วัจนโคตรที่ถามว่า โลกเที่ยงหรือ โลกไม่เที่ยงหรือ โลกมีที่ สุดหรือ โลกไม่มีที่ สุดหรือ โลกไม่มีที่ สุดหรือ ชีวิตกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือ ชีวิตเป็นอย่างหนึ่ง สรีระเป็นอย่างหนึ่งหรือ สัตว์ตายแล้วเกิดอีกหรือ สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีกหรือ สัตว์ตายแล้วเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่หรือ โดยมีใจความว่า ปัญหาเหล่านี้ พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ และเมื่อถูกแล้วถามอีกว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ปริพาชกผู้นับถือพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ จึงตอบว่า เพราะปริพาชกเหล่านั้น ยังยึดถือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจอยู่ แต่ละอย่างว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวเรา จึงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น ส่วนพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แต่ละอย่างว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวเรา จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น ^{๑๖}

จะเห็นได้ว่าบทบาทเหล่านี้ของพระมหาโมคคัลลานะ ทำให้พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปตลอดถึงอมนุษย์เกิดศรัทธาเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว แต่ก็มีเพียงบางส่วนที่ไม่ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เพราะยังติดอยู่กับลัทธิเดิมที่ตนนับถือมาก่อน ถึงกระนั้นก็ตามก็ยังเคารพนับถือในคุณสมบัติส่วนตัวของท่านเป็นพิเศษ ซึ่งเท่ากับการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มความเชื่อต่างๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น

๒. บทบาททางอ้อม

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๗/ ๒๑๙, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๖/๔๘๔.

บทบาทนี้ ก็คือการที่พระมหาโมคคัลลานะได้ทูลถามถึงทิพยสมบัติที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ยังไม่ตาย เรื่องข้อปฏิบัติอะไรจึงทำให้ภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นได้ เรื่องการจะทำปัพพาชนียกรรมกะภิกษุที่ประพฤติเลวทรามจะอย่างไร เรื่องการที่ท่านนำพาภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมวาทีไปปราบภิกษุที่เป็นธรรมวาที เรื่องการไปพบเปรตแล้วนำเรื่องเหล่านั้นมาสนทนากับพระลักษณะในสำนักของพระพุทธเจ้า ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นเตือนให้พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผยเรื่องราวต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้เปิดเผย ให้ถูกเปิดเผย เรื่องช่วยดูแลพวกภิกษุและชาวบ้านรวมทั้งตอบคำถามและชี้แจงข้อสงสัยแก่เหล่ามหาชน เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าจำพรรษาที่เทวโลก เรื่องการขึ้นไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จะเสด็จมาเมื่อไหร่ คราวที่พระองค์เสด็จไปจำพรรษาที่ดาวดึงส์เทวโลก กราบทูลเรื่องข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย เรื่องการสอนพุทธบริษัทในเวลาทำบุญ นั้นควรที่จะถวายปัจจัย ๔ อย่าง ประณีตด้วยมือของตนอย่างเคารพ จึงจะทำให้ทักษิณามีผลมาก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า พระมหาโมคคัลลานะเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายจนท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นเอตทัคคะด้านมฤตยุมหา ตลอดถึงเป็นพระเถระที่มีผลงานด้านสารตถประโยชน์ คติธรรม ข้อคิด และท่านยังมีคุณสมบัติเฉพาะตัว คือการเที่ยวไปในเทวโลกพรหมโลกและยมโลก ทำให้หมู่ชนที่ได้รับฟังเรื่องราวจากท่านที่สนทนาถึงเรื่องผลบุญที่เป็นเหตุให้ได้ทิพยสมบัติกับเทวดาบนสวรรค์ผลบาปที่เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์ทรมานกับเหล่าสัตว์ที่เกิดในอบายภูมิ แล้วทำให้มนุษย์ได้ข้อคิดและกลับได้สติในการบำเพ็ญบุญดังกล่าวมา จึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับนับว่าท่านมีบทบาทในการประกาศพระศาสนาที่สำคัญรูปหนึ่ง

๔.๑.๔ พระอรุณเวลกัสสปะ

ในประเด็นนี้จะวิเคราะห์ถึงบทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระอรุณเวลกัสสปะซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการ ประกาศพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากคือ บทบาทการ ประกาศที่สัมพันธ์กับบุคคล ได้แก่ความสัมพันธ์กับบุคคลในพระพุทธศาสนาคือพระพุทธเจ้า และความสัมพันธ์กับบุคคลนอกศาสนา ได้แก่ ความสัมพันธ์กับเหล่าชฎิล กับความสัมพันธ์กับชาวเมืองมคธ และบทบาทที่สัมพันธ์กับหลักการของพระพุทธเจ้าที่ท่านใช้ในการเผยแผ่ โดยมีจุดมุ่งหมายในการสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น ให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามควร วิธีการสอนท่านใช้ลักษณะของการเปรียบเทียบกับข้ออุปมา การใช้อุปกรณในการสอน การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง การเล่นภาษา การเล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การรู้จักจังหวะและโอกาส สดุดยาคติและวิธีการเผยแผ่ท่านใช้ วิธีการเข้าหาผู้นำทาง การเมือง และทางเศรษฐกิจ วิธีการปฏิบัติคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของศาสนาดั้งเดิม วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่างๆ วิธีการปฏิรูป วิธีการสนทนา การบรรยายและตอบปัญหา ผลการประกาศ พระพุทธศาสนาทำให้พระเจ้าพิมพิสารและประชาชนทั่วไป

เกิดศรัทธาเลื่อมใสหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ตลอดจนทำให้ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสเกิดความเลื่อมใส ทำให้ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วเกิดความเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น เป็นผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วในแคว้นมคธ และขยายต่อไปยังแคว้นอื่นของชมพูทวีปในเวลาต่อมา

บทบาทในการประกาศพุทธศาสนาของท่านอรุเวลกัสสปะ ในส่วนที่เป็นบทบาท ที่สัมพันธ์กับบุคคล ได้แก่ ความสัมพันธ์ความสัมพันธ์กับบุคคลในพระพุทธศาสนานั้นได้แก่ พระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อได้ทำการวิเคราะห์ ทำให้ทราบว่า (๑) พระอรุเวลกัสสปะนั้นนับเป็นบุคคลที่เป็นเป้าหมายสำคัญเป็นอันดับแรกๆ ในการประกาศพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าต่อจากปัญจวัคคีย์ (๒) เป็นผู้ที่มีบทบาทที่ทำให้ได้เห็นความเพียรพยายามของพระพุทธเจ้าในการที่จะประกาศพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง (๓) เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการยืนยันให้กับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ปลดเปลื้องความลังเลสงสัยในพระพุทธเจ้าของชาวมคธ (๔) เป็นทำให้พระพุทธเจ้ามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

บทบาทที่สัมพันธ์กับบุคคลนอกศาสนานั้น ได้แก่ ความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติด้วยกัน กลุ่มชาติที่อยู่ในแคว้นอื่นๆ และกลุ่มนักบวชที่เป็นลัทธิอื่นๆ มีผลทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักของลัทธิอื่นๆ และทำให้นักบวชบางกลุ่มบางคนได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก รวมถึงท่านอรุเวลกัสสปะยังมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนากับกษัตริย์และประชาชนชาวมคธเป็นอย่างมาก ส่งผลให้มีการสร้างสิ่งที่เป็น ศาสนสถานขึ้นในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกนั่นก็คือวัดเวฬุวัน และในส่วนที่เป็นศาสนบุคคลทำให้มีประชาชนหันมาเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาเป็นจำนวน ๑๒ นหุต พระอรุเวลกัสสปะเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยคุณสมบัติของผู้สอนที่สัมพันธ์กับหลักการ รวมถึงหลักธรรมของพระพุทธเจ้าในข้อที่เห็นได้ชัดเจน คือ ความน่ารักด้วยการมีธรรมปฏิสันถาร กับนาคเรพ ด้วยการมีพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุ สาราณียธรรม ที่แฝงอยู่ในตัวท่าน ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ที่เป็นแรงดึงดูดให้ท่านเป็นผู้ที่มีบิรวารมาก โดยจุดมุ่งหมายในการสอนของท่านเป็นการสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น รวมถึงการสอนของท่านยังมุ่งเน้นในการใช้พุทธวิธีการสอนที่ใช้วิธีทำเป็นตัวอย่างให้ดูเป็นหลัก ถือได้ว่าท่านเป็นนักเผยแผ่ที่ใช้ตัวเองเป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะได้อย่างมีประสิทธิภาพ การกระทำทุกอย่างของท่านนั้นเท่ากับเป็นการแสดงธรรมอยู่ในตัว เช่น การละทิ้งลัทธิเดิมของท่านและการก้มลงกราบพระพุทธเจ้า เป็นต้น อีกทั้งเทคนิคและวิธีการสอนท่านได้ใช้หลักการเข้าหาผู้นำทางการเมือง และเศรษฐกิจ สุดท้ายท่านยังได้ใช้เทคนิคและวิธีการสอนโดยการแสดงปาฏิหาริย์ ซึ่งท่านก็ได้ทำครบทั้ง ๓ ประการ ได้แก่ ๑) ใช้วิธีอิทธิปาฏิหาริย์ ๒) ใช้วิธีอาเทศนาปาฏิหาริย์ ๓) ใช้วิธีอนุสาสนีปาฏิหาริย์ โดยการเริ่มแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่อให้เกิดความศรัทธา จากนั้นก็พูดชักใจให้ซาบซึ้ง สุดท้ายอธิบายให้เข้าใจ พระอรุเวลกัสสปะนับว่า เป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาในฐานะผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ใช้ความเป็นผู้มีบิรวารมากของท่าน

ให้เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่ ซึ่งแนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านนั้นหากนำมาศึกษาและประยุกต์ใช้ให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ของการเผยแผ่พุทธศาสนาสมัยปัจจุบันก็จะสามารถทำให้เกิดประโยชน์ในการประกาศพระพุทธศาสนาได้ในอนาคต

๔.๑.๕ พระอานนตเถระ

ในประเด็นนี้จะเป็นการวิเคราะห์ ถึงบทบาทของพระอานนตเถระในการประกาศพระพุทธศาสนา มี ๒ ลักษณะ คือ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังต่อไปนี้

๑. บทบาทโดยตรง กล่าวคือท่านประกาศพระศาสนาในลักษณะให้คำแนะนำปรึกษา สนทนา โต้ปัญหาธรรมและการแสดงธรรมเป็นต้น โดยท่านได้ฟังจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้วนำมาถ่ายทอดแก่เผยแผ่แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น

๑) วิธีการบรรยายเป็นวิธีการแสดงธรรมแบบกว้างๆ ในที่ประชุมใหญ่มีผู้ฟังเป็นจำนวนมาก ผู้ฟังส่วนมากมักจะมีพื้นฐานทางความรู้ ความเข้าใจดี และมีศรัทธาเลื่อมใสใครที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เช่น ขณะที่ท่านพักอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหารได้เรียกภิกษุทั้งหลายให้มาประชุมกัน แล้วแสดงธรรมให้ฟัง ความว่า บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วและไม่ควรมุงหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง แต่พึงพิจารณาเป็นปัจจุบันธรรมที่ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลน บำเพ็ญปัจจุบันธรรมนั้นเนื่อง ๆ เร่งรีบทำความเพียรเสียตั้งแต่วันนี้ เพราะไม่มีใครรู้ว่า ความตายจักมาต่อวันพรุ่งนี้ พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลที่มี ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแล้ว ‘ผู้มีราตรีเดียวเจริญ’^{๑๗}

๒) วิธีอธิบายข้อความ เป็นวิธีที่ยกหัวข้อพุทธธรรมที่พระพุทธตรัสไว้สั้น ๆ พอเป็นหลักการขึ้นมาอธิบายขยายความนั้น ๆ เช่นภิกษุกลุ่มหนึ่งได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสถึงสิ่งที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์แล้วไม่เข้าใจ จึงพากันไปพบพระอานนตเพื่อขอให้ช่วยอธิบายให้ฟัง ซึ่งท่านก็ได้อธิบายขยายความแห่งพุทธธรรมนั้นให้ฟังความว่าความเห็นผิด ความดำริผิด การเจรจาผิด การเลี้ยวชีวิตผิด ความพยายามผิด ความระลึกผิด ความตั้งใจผิด ความรู้สึกละผิด ความหลุดพ้นผิดเหล่านี้ ชื่อว่า สิ่งที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์ เพราะอกุศลธรรมมีใช้น้อยที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความผิดพลาดเหล่านี้ และว่า ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การงานชอบ การเลี้ยวชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจชอบ ความรู้ชอบ ความหลุดพ้นชอบ เหล่านี้ชื่อว่า สิ่งที่เป็นธรรม เป็นประโยชน์ เพราะกุศลธรรมมีใช้น้อยที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัย

๓) วิธีเปรียบเทียบ เป็นวิธีที่อธิบายจากอุปธรรมไปหานามธรรมและเป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า เป็นวิธีที่ได้ผลมากวิธีหนึ่ง ดังที่ท่านได้เปรียบเทียบให้พระกามภู จักขุกับรูป หูกับเสียง จมูกกับ

^{๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙.

กลืน ภายกับสัมผัส ใจกับธรรมารมณ์ เหล่านี้ต่างก็เป็นเครื่องผูกซึ่งกันและกันใช้หรือไม่ ท่านก็ได้เปรียบเทียบให้ท่านพระกามภุพัง ความว่า สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เป็นเครื่องผูกซึ่งกันและกัน แต่เพราะอาศัยความพอใจรักใคร่ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัย จึงเป็นเครื่องผูกซึ่งกันและกัน เปรียบเหมือนเชือกที่เป็นเครื่องผูกของโคดำกับโคขาวฉะนั้น^{๑๘}

๔) วิธีตอบคำถาม ท่านมักจะตอบคำถามด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น

(๑) ด้วยวิเคราะห้ เป็นการตอบอย่างพินิจพิเคราะห์ เจาะลึกถึงแก่นคำถามของผู้ถามไปโดยลำดับเช่น ตอบพระดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้มีความสงสัยในเรื่องการถวายผ้า ๕๐๐ ผืนไปตามลำดับว่า จะเอาผ้าเหล่านี้ไปถวายแก่ภิกษุที่มีจีวรเก่าคร่ำคร่า ส่วนจีวรที่เก่าคร่ำคร่าจะเอาไปทำผ้าเปดาน ผ้าเปดานเก่าจะเอาไปทำผ้าปูฟูก ผ้าปูฟูกเก่าจะเอาไปทำผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดเท้าเก่าจะเอาไปทำผ้าเช็ดธูลี ผ้าเช็ดธูลีเก่าจะเอาไปโหลกหยำกับโคลนฉาบาเรือน^{๑๙}

(๒) ด้วยการย้อนถามกลับ เป็นวิธีที่ช่วยคิดคำตอบที่ถูกต้องที่สุด เช่นตอบปัญหาของอาชีวกคนหนึ่งที่ว่า ระหว่างเราทั้งสองธรรมของใครกล่าวไว้ดีแล้ว ใครปฏิบัติดีแล้ว และใครเป็นผู้ดำเนินไปดีแล้ว ท่านก็ย้อนถามกลับไปว่า บุคคลใดแสดงธรรมเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้กล่าวดีหรือไม่ ผู้ปฏิบัติเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้ปฏิบัติหรือไม่ ผู้ละระคะ โทสะ โมหะ ได้ขาดเป็นผู้ดำเนินดีหรือไม่ ซึ่งอาชีวกยอมรับว่า เป็นผู้กล่าวดี เป็นผู้ปฏิบัติดี และเป็นผู้ดำเนินไปดีแล้ว

(๓) ด้วยการปฏิเสธไม่ตอบ คือไม่ตอบเรื่องที่ถูกลถาม แต่นำผู้ถามเข้าเรื่องที่เห็นว่า จะเป็นประโยชน์มากกว่า ดังที่ท่านได้ถามพระภิกษุถึงเรื่องการเห็น การได้ยิน ความสุข สัญญาและภพว่า อะไรเป็นยอด พระภิกษุทชิตตอบว่า การเห็นพรหมเป็นยอดแห่งการเห็น การได้ยินเสียงเหล่าเทวอาภัสราเป็นยอดแห่งการได้ยิน ความสุขของเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานานตภพเป็นยอดของภพ ซึ่งปฏิเสธไม่ตอบหรือไม่อธิบายว่า ถูกหรือผิด แต่ชี้แนะเรื่องที่เป็นประโยชน์มากกว่า ความว่า การเห็นของบุคคลผู้เห็นตามเป็นจริง เป็นยอดของการเห็น การได้ยินตามเป็นจริงเป็นยอดของการได้ยิน ความสุขตามความเป็นจริง เป็นยอดของความสุข สัญญาตามความเป็นจริง เป็นยอดของสัญญา ความเป็นอยู่ตามความเป็นจริง เป็นยอดของภพ เป็นต้น^{๒๐}

การแสดงธรรมของท่าน ทำให้พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปเกิดศรัทธาเลื่อมใส หันมายอมรับนับถือพระรัตนตรัยอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีบางส่วนที่มีได้หันมานับถือพระรัตนตรัย เพราะยัง

^{๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๓/๒๒๗-๒๒๘.

^{๑๙} พระพุทธโฆสจารย์, พระธัมมปัทมฐกถา แปล ภาค ๒, แปลโดยคณะกรรมการแผนกตำราหมามกุฏราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๒๐} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๐/๒๘๕.

ติดอยู่ลัทธิเดิม แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีความเคารพนับถือในตัวท่านเป็นพิเศษ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มความเชื่อต่าง ๆ

๒. บทบาทโดยอ้อม คือการที่ท่านทูลถามเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ตลอดถึงความแตกต่างแห่งบารมีธรรมที่สร้างสมอบรมมา และความพากเพียรในการค้นหาสัจธรรม ทูลถามเรื่องเกี่ยวกับพระธรรมที่มีความหมายลึกซึ้งยากแก่การทำความเข้าใจ ทูลถามเรื่องเกี่ยวกับภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท ถึงข้อที่ควรประพฤติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ทูลถามเรื่องเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายความอุปถัมภ์จะพึงประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมกับอาชีพการงาน ทูลถามถึงข้อที่ควรปฏิบัติต่อบุคคลที่ไม่ได้นับพระพุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งเท่าเป็นการทูลโดยอ้อมที่พระพุทธเจ้าเปิดเผยเรื่องต่าง ๆ ที่ยังไม่เปิดเผย ท่านเองก็ได้รับรู้อย่างสิ้นเชิงและทรงจำไว้เพื่อนำไปเผยแผ่แก่พุทธบริษัท ตลอดถึงบุคคลทั่วไป พระอานนท์ได้รับรู้เรื่องใดๆ จากพระพุทธเจ้า พุทธบริษัทก็ได้รับรู้เรื่องนั้น ๆ จากพระอานนท์ นอกจากนั้น ท่านยังเป็นผู้หนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเข้าร่วมทำสังคายนาครั้งแรกภายหลังพุทธปรินิพพาน

จะเห็นได้ว่า จึงเป็นที่แน่นอนว่า พระอานนท์เป็นสาวกรูปหนึ่งที่มีบทบาทในการประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายและรักษาพระธรรมวินัยทำให้พระธรรมวินัยคงตั้งมั่นสืบมาจนถึงทุกวันนี้

กล่าวโดยสรุป บทบาทในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระอรหันต์เถระทั้ง ๕ รูป คือ พระมหากัสสปเถระ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ พระอูรวลกัสสปะ พระอานนท์เถระ ตามที่ได้นำเสนอมาในเบื้องต้น นับว่าท่านได้เป็นกำลังของพระศาสนาอย่างมาก เพราะว่าพระพุทธศาสนาได้สืบทอดแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบันนี้ก็อาศัยท่านเหล่านี้ ควรที่พุทธบริษัทพึงนำมาเป็นแบบอย่างในการประกาศและเผยแผ่พระพุทธต่อไป